

ANALYYSIT

TYÖN TUOTTAVUUS JA ELINKAARIAJATTELU TYÖMARKKINOIDEN TUTKIMISESSA

PERTTI HONKANEN

Kapitalistisessa yhteiskunnassa taloudellisia prosesseja voidaan tarkastella eri suunnista pyrkimällä niiden keskinäisen vuorovaikutuksen tutkimiseen:

1. Voidaan tutkia yleisiä tuotannon objektivisia ehtoja ja tuloksia, joihin kuuluvat luonnonvarat, teknologia, saavutettu työn tuottavuuden taso, tuotannon rakenne, väestö, tie-de, koulutus ym.

2. Voidaan lähteä liikkeelle ”markkinoiden logiikasta”, jolloin on ymmärrettävä talouden keskeisten arvokäsitteiden kuten hintojen, palkkojen ja voittojen sisältö ja suhde. Joudutaan pohtimaan rahan ja pääoman olemusta ja ottamaan huomioon esim. luottojärjestelmän kehityksen vaikutus.

3. Voidaan selvittää erilaisten instituutioiden vaikutusta taloudellisiin prosesseihin. Näitä instituutioita ovat valtio, perhe, sukupuolijärjestelmä, uskonto, kulttuuriset normit ym. Talous- ja sosiaalipolitiikka tai hyvinvointivaltion erilaiset tulonsiirto- ja palvelujärjestelmät voidaan myös käsittää instituutionaaliksi tekijöiksi.

Tässä kirjoituksessa rajoitutaan näkökulmaan 1 esittämällä joitakin näkökohtia työn tuottavuuden käsitteestä, sen mittaamisesta ja yhteydestä ihmisten elinkaaren analysointiin ja sitä kautta työttömyyteen.

TALOUSKASVU JA TYÖN TUOTTAVUUS

Talouskasvu ymmärretään yleensä tavaroiden

ja palveluiden määrän lisääntymiseksi ja sitä yritetään kuvata mm. tuotannon ja kulutuksen kasvun indekseillä, esim. kiinteähintaisen bruttokansantuotteen indeksillä.

Toinen puoli talouskasvussa on kuitenkin se, millaisilla ponnistuksilla tuotanto on saatu aikaan. Jos entistä pienemmällä työpanoksella saavutetaan sama tai suurempi tuotanto kuin aikaisemmin, tuotanto on tehostunut. Ihmiset mittaavat tätä tuotannon tehostumista luonnollisesti suhteuttamalla sen omiin ponnistuksiinsa ja omaan työaikaansa. Näin tullaan työn tuottavuuden käsitteeseen. Elintason nousuksi tai hyvinvoinnin lisääntymiseksi voidaan katsoa myös sellainen tilanne, jossa tuotannon määrä pysyy ennallaan, mutta sen aikaansaamiseksi tarvittu työpanos vähenee.

Jo esiklassinen taloustiede kiinnitti huomiota mahdollisuuteen, että tuotannon ylläpitämiseen tarvitaan yhä vähemmän työntekijöitä. William Petty hahmotteli tilanteen, jossa 1000 hengen väestön ravinnon ja vaatetuksen tuottamiseen tarvitaan vain 100 henkeä. Lisäksi 200 ihmistä tuottaa tavaroita ulkomaankauppaa varten ja 400 ihmistä ylellisyystarvikkeita. Virkamiehiä, lakimiehiä, lääkäreitä ym. on 200. Ongelmaksi jää 100 ihmisen ”supernumerary” eli ylijäämäväestö (Petty 1963, 30–31).

François Quesnay kuvasi valtiolle edullista tilannetta seuraavasti: ”Mitä enemmän kansakunnalla on varallisuutta, jonka tarkoituksena on mahdollistaa varallisuuden vuotuinen

uudelleenluominen, mitä vähemmän ihmisiä tämä vuotuinen uusintaminen työllistää, mitä suuremman nettotuotteen se antaa ..." (Quesnay 1973, 20; kursivointi P. H.) Jos työn tuottavuus tällä tavoin kuvattuna kasvaa, voidaan ylläpitää entistä suurempaa ja voimakkaampaa armeijaa, Quesnay vakuutti.

Adam Smith korosti "työn tuotannollisia voimia" ("productive powers of labour"). Hän näki erityisesti työpaikan sisäisen työnjaon niiden lisäämisen välineenä. Ricardo puolestaan perusteli työarveteoriaansa toteamalla, että miljoona ihmistä voi tuottaa kaksi tai kolme kertaa niin paljon rikkauksia kuin aikaisemmin uusien koneiden keksimisen, taitojen parantumisen, paremman työnjaon ja uusien markkinoiden avaamisen myötä. Tämä ei kuitenkaan lisää tuotettua arvoa, sillä tuotetut tavarat sisältävät saman työmäärän kuin aikaisemminkin. (Ricardo 1971, 278).

Marxin talusteoriassa työn tuottavuus oli keskeinen käsite ja hän korosti työn tuottavuuden jatkuvaa nousua kapitalismin perusprosessina. Samalla hän näki työn tuottavuuden nousun merkityksen laajemmin kuin esimerkiksi Ricardo. Kyse ei ole vain tuotannon määrän lisääntymisestä, vaan mahdollisuudesta lisätä vapaa-aikaa. Theorien über den Mehrwert -käsikirjoituksessaan hän siteeraa peräti kolme kertaa hyväksyvästi tuntemattoman ricardolaisen pamfletin johtopäätöstä: "Rikkaus on käytettävissä olevaa aikaa, eikä mitään muuta." (alkutekstissä "wealth [...] is disposable time and nothing more." Marx 1962, 253–255). Tämä perusajatus toistuu eri tavoin mm. 'Grundrissessa', jossa johtopäätös tiivistyy toteamukseen: "Kaikki taloudellisuus palautuu viime kädessä ajan taloudelliseen käyttöön." (Marx 1986a, 119). Perustellessaan työpäivän lyhentämisvaatimusta Marx kuvasi aikaa tilaksi, jossa inhimillinen kehitys tapahtuu. ("Zeit ist der Raum zur menschlichen Entwicklung", Marx [1865], 144).

Työn tuottavuus -käsitteen keskeisyyttä korostaa nykyajan taloustieteilijöistä Luigi Pasinetti, joka näkee työn säästämisen teknisen

kehityksen peruspäämääränä. Työn tuottavuutta ei pidä samaistaa esim. koneiden fyysiseen tuottavuuteen: taloudellisessa mielessä vain työn tuottavuus on relevantti käsite. "Taloudellisten päämäärien ja siis hinnoitteluprosessin kannalta relevanttia on vain se inhimillisen aktiiviteetin määrä joka tarvitaan jonkin teknologisen tai biologisen prosessin toimintaan saattamiseksi" (Pasinetti 1981, 131).

Työn tuottavuuden käsite voidaan rajata puhtaasti teknologiseen käsitykseen tuottavuudesta. Työn tuottavuus ei riipu pelkästään tekniikasta, vaan siihen vaikuttavat työn organisoimisen tavat (työnjako ja yhteistoiminta), yleiset tuotannon ehdot, luonnonolot ja luonnonvarat, koulutus ja sivistys jne. Toisaalta työn tuottavuus ei ole mikään työntekijän henkilökohtainen ominaisuus, kuten monasti ajatellaan. Kyse ei ole niinkään yksittäisen työntekijän työpanoksesta kuin siitä, miten koko tuotanto-organisaatio saavutetulla tekniikan, koulutuksen, tieteen ja infrastruktuurin kehitystasolla toimii. Marxin kirjoituksissa esiintyy usein käsite 'työn yhteiskunnallinen tuottavuus' (samaa tarkoittavana myös 'yhteiskunnallisen työn tuottavuus'), mikä viittaa tuottavuuskäsitteen tähän puoleen.

Tätä merkitsee työn tuottavuus yksinkertaisesti määriteltynä. Työn tuottavuus on taloustutkimuksen jokapäiväistä leipää, ja siitä on periaatteessa helppo esittää erilaisia laskelmia ja lukuja. Tämä yksinkertaisuus peittää kuitenkin alleen koko joukon teoreettisia eroja, jotka liittyvät taloustieteen eri suuntauksiin. Jo se, että usein puhutaan huolimattomasti vain 'tuottavuudesta', viittaa epäselvyyteen: tarkoitetaanko nimenomaan työn tuottavuutta vai jotakin muuta.

Melko tavanomaista on sekoittaa toisiinsa tuotannon arvo vaihtoarvona ja käyttöarvo työn tuottavuudesta puhuttaessa. Ajatellaan esimerkiksi, että paperiteollisuudessa työn tuottavuus on korkeampi kuin sahateollisuudessa, koska tuotannon arvo työntekijää kohden on suurempi. Mutta voidaanko paperia ja lautaa verrata toisiinsa? Miten todistetaan, että x tonnia paperia/työtunti on enemmän

kuin y kuutiometriä lauta/työtunti? Ei mitenkään. Erilaisissa yksiköissä ilmaistavia suureita ei voi verrata toisiinsa kuten ei esimerkiksi metrejä ja sekunteja.

Toisaalta työn tuottavuus nähdään helposti henkilökohtaiseksi ominaisuudeksi. Taloustieteellisessä ja myös sosiaalipoliittisessa kirjallisuudessa puhutaan toisinaan "heikkotuottoisista" työntekijöistä, jotka poikkeavat jotenkin normaaleista työntekijöistä, ja tätä "heikkotuottoisuutta" on käytetty myös työtömyyden selittämiseen. Kiistämättä sitä, että työn tuottavuudella on henkilökohtainen ulottuvuus, voi jälleen kysyä, miten erilaista työtä tekevien ihmisten tuottavuutta verrataan. Kysymystä työn tuottavuudesta ei pitäisi sekoittaa työn konkreettiseen sisältöön eikä myöskään työvoiman kvalifikaatioon.

Laajempi teoreettinen erisuuntaisuus liittyy käsitykseen siitä, mikä yleensä on työn paikka taloudellisten arvojen muodostuksessa ja mittaamisessa, jolloin tullaan myös arvoteoriaan. Vallitsevassa talusteoriassa on tyyppillistä nähdä työ, pääoma ja maa (luonnonvarat) tasa-arvoisina tuotannon tekijöinä. Silloin ei ole myöskään luontevaa jäsentää talouskehitystä työn tuottavuuden avulla, vaan työn tuottavuus on korkeintaan osatekijä, joka voidaan rinnastaa pääoman tai luonnonvarojen 'tuottavuuteen'. Ajattelutapaa johdonmukaisesti sovellettaessa tuotannon jokaisella osatekijällä on silloin oma tuottavuutensa, jolloin ihmistyö on vain yksi tekijä tuotannon elementtien rajattomassa ketjussa. Kuvaa hämärtää edelleen työn rajatuottavuuden käsite, jolla differentiaalilaskentaan nojautuvissa neoklassisen taloustieteen malleissa on tarkoitettu viimeisen työntekijän aikaan samaa tuotannon lisäystä ja joka myös helposti johtaa ajatukseen tuottavuudesta yksittäisen työntekijän ominaisuutena. Jos lopulta taloudellisia arvoja mitataan mieluummin subjektiivisilla kuin objektiivisilla mittapuilla, työn tuottavuuden käsite voidaan kokonaan hylätä. Neoklassisen taloustieteen tärkeäksi kehittäjäksi katsottu John Bates Clark esitti viime käden arvonmitaksi ("ultimate unit of value")

yhteiskunnan päivän viimeisenä työtuntina kokemaa tuskaa ("pain suffered by society as a whole in the final period of daily labor", Clark, 1899, 392).

Läheinen yhteys työarvoteoriaan syntyy siitä, että matemaattisesti ajatellen työn tuottavuus on vain "työarvon" käänteisluku. Työarvo on *työaika/tuotteen määrä* ja työn tuottavuus on *tuotteen määrä/työaika*. Tähän yhteyteen perustuu se Ricardon toteamus, johon edellä viitattiin. Se, että puhuttaisiin tarkemmin keskimääräisesti tuotteen valmistamiseen tarvittavasta tai yhteiskunnallisesti välttämättömästä työajasta, ei muuta tätä asetelmaa. Työn tuottavuuden nousu johtaa siihen, että jokainen yksittäinen tavara sisältää yhä pienemmän työmäärän: siihen esineellistyy, tiivistyy tai kiteytyy yhä vähemmän työtä, kuten voidaan sanoa klassikkojen ilmaisuja käyttäen. Esimerkiksi tietokoneiden tai kännyköiden halpenemista voidaan pitää seurauksena työn tuottavuuden noususta ja siten niiden "työarvojen" pienentymisestä.

Nämä tietokoneet ja kännykät ovat samalla esimerkki yhteiskunnallisen työnjaon syvenemisestä eli siitä, miten yhteiskunnan kokonaistyö riittää yhä moninaisempien tarpeiden tyydyttämiseen. Samalla kun työnjako syvenee, tarjolla olevien tavaroiden ja palvelujen kirjo laajenee. Välttämättömyimpien tarpeiden tyydyttämiseen tarvitaan entistä vähemmän työtä, jolloin työaikaa riittää uusien tarpeiden ja jopa aikaisemmin turhina tai ylellisinä pidettyjen tarpeiden tyydyttämiseen.

Työn tuottavuuden nousun seuraukset voidaan siten hajottaa kolmeen osaan:

1. tuotannon määrällinen kasvu
2. tuotannon ja kulutuksen monipuolistuminen
3. vapaa-ajan lisääntyminen.

Jokainen askel työn tuottavuuden kehityksessä sisältää ikään kuin kolme optiota: se voidaan hyödyntää olemassa olevan tuotannon määrän lisäämisessä, aivan uuden tuotannon luomisessa tai vapaa-aikana.

Tässä työn tuottavuutta on tarkasteltu hyvin yleisenä taloudellisena käsitteenä kiinnittä-

mättä laajemmin huomiota yhteiskunnallisiin suhteisiin ja esimerkiksi siihen, että työn tuottavuuden nousun hedelmät voivat jakautua epätasaisesti yhteiskunnan jäsenten kesken.

Taloustutkimuksessa kiinnitetään yleensä paljon huomiota tuotannon kasvun kuvaamiseen ja analysointiin. Kasvun ja rakennemuutosten yhteys ymmärretään myös laajasti. Jonkin verran huonommin eritelty talouskasvun ulottuvuus on vapaa-aika. Vapaa-aika näyttää joltakin, joka ei kuulu taloustutkimuksen piiriin. Se on ikään kuin antimateriaa talousvauruuden ulkopuolella. Tavallisimmat talouskasvun mittarit eivät sitä tavoita. Työn tuottavuuden tunnusluvut eivät kerro, miten suuri osa tuottavuuden kasvusta on ohjautunut vapaa-aikaan.

Näkökulma muuttuu, jos huomataan työvoiman uusintamisen tapahtuvan nimenomaan vapaa-aikana. Työntekijä syö, lepää, virkistyy ja ehkä opiskeleekin työajan ulkopuolella, jotta olisi jälleen kykenevä tekemään työtä seuraavana päivänä tai seuraavalla työviikolla. Tuotannon sujumisen kannalta vapaa-aika ei ole siten yhdentekevä asia. Marx laajensi näkökulmaa näkemällä vapaa-ajan laajentamisen mahdollisuutena ihmisen kehittämiseen (Marx 1986b, 184): ”Säästö työajassa merkitsee lisäystä vapaassa ajassa, ts. yksilön täyden kehittymisen hyväksi käytettävissä ajassa, joka itse puolestaan suurimpana tuotantovoimana vaikuttaa takaisin työn tuotantovoimaan. Työajan säästämistä voidaan tarkastella välittömän tuotantoprosessin kannalta kiinteän pääoman tuottamisena, jolloin ihminen itse on tämä kiinteä pääoma.” On ehkä hieman romantisoitua tai ihanteellista nähdä vapaa-aika vain ”yksilön täyden kehittämisen hyväksi” käytettävänä aikana, mutta kiinnostavaa on huomata, miten tässä tarkastelussa vapaa-ajasta tulee eräänlainen taloudellinen resurssi. Käytännössä ajatus realisoituu mm. koulutusaikojen pidentymisessä, mikä on ollut sekä työn tuottavuuden nousun seuraus että edellytys. Tämäkin näkökulma korostaa sitä, että työn tuottavuutta ei voi käsitellä vain teknologian määräämäksi.

TYÖN TUOTTAVUUDEN MITTAREITA

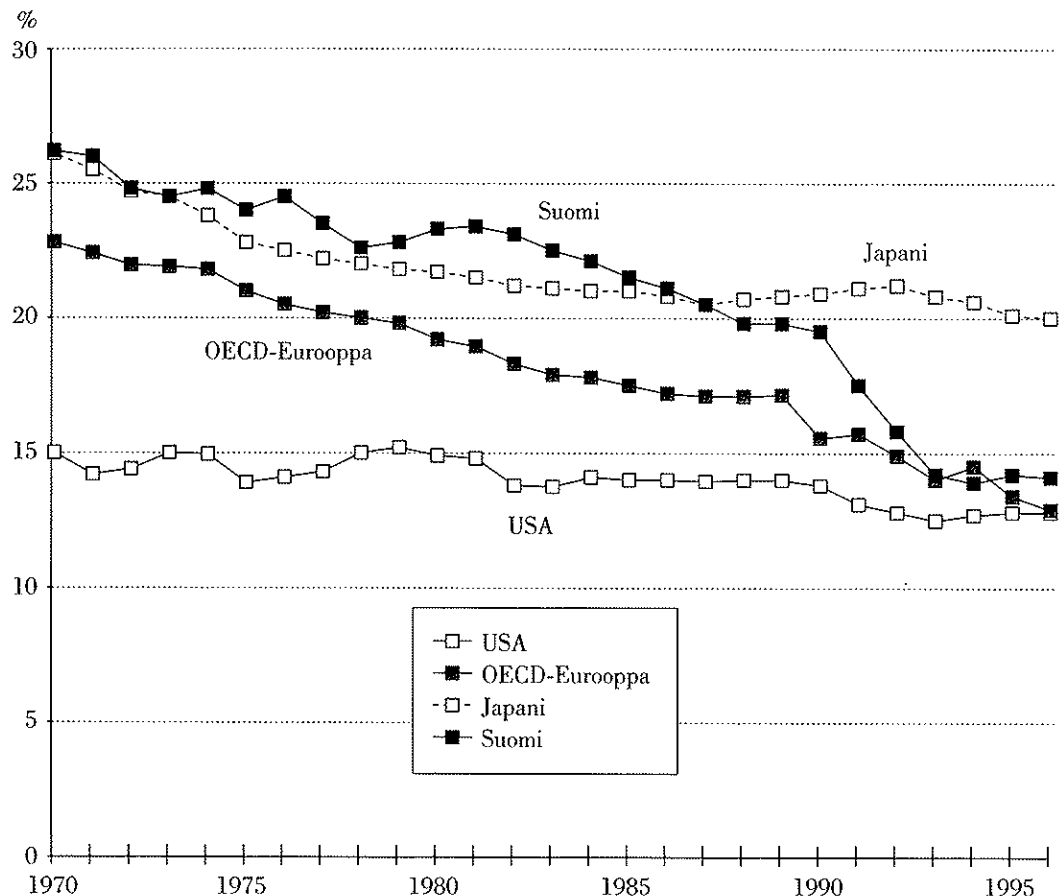
Jos työn tuottavuutta ryhdytään mittaamaan, lähtökohdaksi on otettava jossakin aikayksikössä tuotettu konkreettisen hyödykkeen määrä, esim. x yksikköä tavaraa A /työpäivä. Koska erilaisia tavaroita ei voi määrältään verrata toisiinsa (esim. perunakiloa ja rautakiloa ei voi hyödykemäärinä verrata toisiinsa), erilaisten tavaroiden työn tuottavuudet eivät ole vertailukelpoisia suureita. On tyydyttävä suhteellisen muutoksen vertailuun. Joka tapauksessa voidaan verrata, onko perunan tuotannossa työn tuottavuus kasvanut nopeammin vai hitaammin kuin raudan tuotannossa. Voidaan myös verrata työn tuottavuutta perunanviljelyssä Suomessa ja Ruotsissa, koska silloinhan on kyse yhteismitallisista suureista.

Näihin esimerkkeihin viitaten herää kysymys, voidaanko työn tuottavuutta koko kansantaloudessa verrata a) Suomessa kahtena eri ajankohtana b) Suomessa ja Ruotsissa. Tällainen vertailu on tietenkin mahdollinen edellyttäen, että työn tuottavuus eri aloilla voidaan riittävän luotettavasti ja mielekkäästi painottaa keskiarvoja laskettaessa.

Eri maiden työn tuottavuuden vertailussa lähdetään yleensä liikkeelle bruttokansantuoteluvuista, jotka muutetaan valuuttakursseilla samaan yksikköön. Toinen tie kulkee alakohtaisten, yleensä eri teollisuusalojen tuottavuuslukujen vertailusta. Näissä laskelmissa on se ongelma, että ne eivät ole yleensä täysin riippumattomia tuotteiden hinnoista, toisin kuin teoreettisen lähtökohdan mukaan pitäisi menetellä, eikä valuuttakurssien muuntamiseen ole täysin yksikäsitteisiä ratkaisuja.

Epäsuora tie työn tuottavuuden vertailuun eri maissa on elinkeino- ja väestörakenteen vertailu. Työn tuottavuuden nousu on supistunut ensin maataloudessa ja sittemmin myös teollisuudessa tarvittavan työvoiman määrää. Tuottavuuden nousu on ’vapauttanut’ väestöä palvelualoille ja myös työelämän ulkopuolelle, esim. opiskelijoiksi ja eläkeläisiksi. Mitä

Kuvio 1. Maatalouden ja teollisuuden työllisten osuus väestöstä 1970–1996

Laskettu lähteestä: OECD Labour Force Statistics

© Pertti Honkanen 9.2.1999

pienempi maataloudessa ja teollisuudessa yhteensä työskentelevän väestön osuus on, sitä korkeammaksi työn tuottavuuden kehitystaso voidaan katsoa. Kun ajatellaan työn tuottavuuden käsitettä ja otetaan huomioon myös vapaa-ajan lisääntyminen, on osuvampaa tehdä vertailu suhteessa koko väestöön eikä vain suhteessa työllisten määrään, kuten yleensä työvoimatilastoissa tehdään. Tällainen vertailu on esitetty kuviossa 1, josta syntyvän kuvan perusteella USA on edustanut kauan korkeampaa työn tuottavuuden tasoa kuin Länsi-Eurooppa tai Japani: USA on ollut pidemmällä postindustrialistisessa kehityksessä.¹ Luonnollisesti tätä on pidettävä vain karkeana kuvana, koska talouden ja väestön

rakenteeseen vaikuttavat monet seikat työn tuottavuuden yleisen kehityksen ohella. Joka tapauksessa kuva on yhdenmukainen sen yleisen käsityksen kanssa, että USA on ollut työn tuottavuuden kehityksessä kauan muita maita edellä.

Väestörakenne voidaan melko helposti

¹Laskelmassa OECD-Eurooppa tarkoittaa OECD:n "vanhoja" länsieurooppalaisia jäsenvaltioita. 1990-luvulla liittyneet uudet OECD-maat Puola, Unkari ja Tshekki on poistettu vertailusta. "Maatalous ja teollisuus" tarkoittaa SITC-toimialaluokituksen ryhmiä 1–5 eli maa- ja metsätaloutta ja kalastusta, kaivostoimintaa, tehdasteollisuutta, energia- ja vesihuoltoa sekä rakennustoimintaa.

'kääntää' aika-akselille käyttämällä elinajan taulua eri elinvaiheiden odotteiden laskemiseen. Suomalaisessa tutkimuksessa on esitetty ainakin eläkeajan odotetta ja toimintakykyisen elinajan odotetta koskevia laskelmia (Hytti 1998 ja Sihvonen ym. 1994). Oheisessa taulukossa 1 tämä laskutapa on laajennettu työvoimatilastojen pohjalta työvoimaan kuulumista, työllisyyttä ja työttömyyttä koskevaksi (ks. myös Honkanen 1998). Myös kotitaloustyö ja muu toiminta ovat laskelmassa mukana.²

Elinajan taulusta johdettu elinvaiheiden rakenne on hyvin lähellä väestöryhmien suhteellista rakennetta. Pieni ero syntyy siitä, että elinajan taulu kuvastaa väestön teoreettista ikärakennetta, joka poikkeaa todellisesta, historian ja siirtolaisuudenkin muovauksesta.

Elinvaiheiksi käännetty väestörakenne tuo esille muutamia seikkoja, joita normaaleista työvoimatilastoista ei heti huomaa:

1. työvoimaan kuulumisen eli työmarkkinoilla olemisen muodostaa enää alle puolet ihmisen keskimääräisestä elinkaaresta;

2. eläkkeellä vietetään huomattava osa koko elinkaaresta, yli 20 vuotta;

3. lapsuus ja opiskelu käsittävät yhteensä myös yli 20 vuotta;

4. pysyvä joukkotyöttömyys merkitsisi sitä, että *keskimäärin* kaikki olisivat elämänsä aikana useita vuosia työttömänä; vuonna 1996 työttömyyden odote oli lähes kuusi vuotta.

Näin taloudellisen kehityksen tulokset – ja samalla hyvinvointivaltion järjestelmät – voidaan heijastaa aika-akseliin. Tällainen erittely voidaan tietenkin tehdä hienojakoisemmaksi. Voidaan esimerkiksi sanoa, että keskimäärin 76,8 vuoden odotettavissa olevaan elinikään sisältyy keskimäärin enää 2 vuotta maa- ja metsätaloustyötä. Jos riittävän tarkkoja tilastotietoja on saatavilla, tätä kehikkoa voisi käyttää myös kansainvälisiin vertailui-

²Laskelman tieto eläkeajan odotteesta poikkeaa Helka Hytin (1998) esittämistä erilaisen tilastoaineiston vuoksi, mutta on kuitenkin sitä lähellä.

Taulukko 1.

Suomalaisten elinvaiheiden odote 1996	
	Vuotta
Lapsuus ja koulussa käynti alle 15-vuotiaana	14,5
Opiskelu 15 vuotta täyttäneenä	6,0
Työvoimassa	33,7
– työllinen	28,0
– työttömänä	5,7
Eläkkeellä	20,1
Kotitaloustyössä	1,5
Muu toiminta (asevelvollisuus ym.)	1,0
Yhteensä	76,8
Elinajan taulusta laskettu elinajan odote	76,9
Laskelman virhe	-0,1

Laskettu väestö- ja työvoimatilastoista

hin ja historiallisen kehityksen kuvaamiseen. Laskelma voitaisiin tehdä eri sukupuolille ja muillekin väestöryhmille.

Kun puhutaan talouskasvun tuloksista ja sen jakautumisesta eri väestöryhmien kesken, ei pitäisi puhua vain tuloista ja tulonjaosta tai erilaisista hyödykkeistä ja palveluista ja niiden jakautumisesta, vaan myös vapaa-ajan tai ei-työajan jakautumisesta. Hyvinvointivaltiossa nämä ajan käytön muodot on pitkälle institutionalisoitu erilaisten tulonsiirto- ja palvelujärjestelmien ja muun lainsäädännön kautta.

TYÖTTÖMYYS NEGATIIVISENA VAPAA-AIKANA

Edellä esitetyssä elinkaarilaskelmassa voidaan kiinnittää erityistä huomiota työttömyyteen. Vuonna 1996 työttömyyden odote suomalaisilla oli lähes 6 vuotta tilastokeskuksen työttömyyskäsitteen pohjalta laskettuna. Suurempiinkin lukuihin voidaan päätyä, jos pohjaksi otetaan työministeriön työttömyysluvut tai jos mukaan otetaan erilaisia piilotyöttömiä ryhmiä. Työttömyyden odotetta voidaan pi-

tää vaihtoehtoisena työttömyyden mittarina, joka työttömien lukumäärää tai työttömyysastetta havainnollisemmin kertoo työttömyyden vaikutuksen ihmisten elämässä.

Työttömyyden odote kuvaa ymmärrettävästi vain työttömyyden potentiaalista kestoja, jos väestörakenne ja työllisyystilanne olisi pysyvästi sellainen kuin se oli esimerkiksi vuonna 1996. Työttömyyden odote on jossain määrin harhaanjohtava käsite kuvaamaan työttömyyden lyhytaikaisia vaihteluja, vaan se sopii paremmin pitkän aikavälin tarkasteluun.

Elinkaarikaaviossa työttömyys rinnastuu yhdeksi ei-työn muodoksi esim. eläkkeellä olemisen, opiskelun tai kotitaloustyön rinnalla. Talouden kehitys näyttää tuottavan työttömyyttä samalla tavalla kuin se mahdollistaa esim. pidemmän eläkeajan tai koulutusajan pidentymisen. Työn tuottavuuden nousu voi johtaa sekä negatiivisen että positiivisen vapaa-ajan kasvuun. Tämä ei ole työttömyyden selitys, vaan pelkästään loogisesti mahdollisen kehityskulun toteamista. Selitettiinpä työttömyyttä miten tahansa esim. talouspolitiikan virheillä, rahamarkkinoiden mullistuksilla tai kansainvälisellä kilpailulla, laskukauden ohittamisen jälkeen aikaisempaa pahempaan jatkuva työttömyys voidaan *post festum* todeta työn tuottavuuden nousun seuraukseksi. Tuotannon määrä on kasvanut, mutta sen tuottamiseen tarvitaan aikaisempaa pienempi työvoima. Työvoimatarpeen vähentyminen ei ole tapahtunut pelkästään vapaaehtoisesti, positiivisten prosessien kuten koulutusajan pidentymisen tai eläkkeelle siirtymisen kautta, vaan myös pakotetun joutilaisuuden kautta.

Toisaalta voidaan sanoa, että työtä on *de facto* jaettu uudestaan, ainakin pitkällä aikavälillä. Jos koulutusajat eivät olisi pidentyneet ja jos eläkkeellä olovuodet eivät olisi lisääntyneet, avoin työttömyys voisi olla havaittua suurempi. Jos keskustellaan työn uudelleen jakamisesta, ei voida rajoittua päivittäisen tai viikottaisen työajan tarkasteluun, vaan on otettava huomioon myös elinikäisen työajan kehitys.

Työttömyyden laajuuteen voidaan vaikuttaa joko työvoiman kysynnän lisäämisen kautta tai työvoiman tarjonnan vähentämisen kautta. Jälkimmäinen vaihtoehto merkitsee työttömyyden muuttamista positiiviseksi vapaaajaksi, esim. eläkkeelle siirtymisen kautta tai koulutuksen lisäämisen kautta. Suomessa ei ole 1990-luvulla ollut tässä suhteessa yhden-suuntaista politiikkaa. Erityisesti nuoria on pyritty vetämään työmarkkinoilta koulutukseen, kun taas eläkkeelle siirtymistä on pyritty hillitsemään.

Ihmisten normaali elinkaari on nykyaikana jäsentynyt muutamiin selvästi erotettaviin osiin: lapsuus, koulunkäynti ja opiskelu, ansiotyö, eläkkeellä oleminen. Sodanjälkeisen "fordistisen" kasvuvaiheen yhdeksi tunnusmerkiksi on myös katsottu vakaat ja pitkäaikaiset työurat. Post-fordistista vaihetta koskevien teesien mukaan tämä rakenne on murentumassa. Ryhtymättä pohtimaan sitä, missä määrin näin on todella tapahtunut, tai onko kehitys toivottavaa tai epätoivottavaa, voidaan tietenkin todeta, että työn ja ei-työn nykyistä monipuolisempi ja monivaiheisempi liittyminen on täysin mahdollista ja että sen ei sinänsä tarvitse merkitä epätasa-arvon lisääntymistä. Aikuisopintotuki, vuorotteluvapaat ja työttömien omaehtoisen täysipäiväisen opiskelun salliminen ovat esimerkkejä kehityksestä, jossa ansiotyölle luodaan uusia positiivisia vaihtoehtoja hyvinvointivaltion tulonsiirtojen avulla. Tässä suhteessa samansuuntaisia ajatuksia on esittänyt Virtanen (1998), joka myös korostaa vapaa-ajan ja "ei-työn" kasvua talouskasvun osana. Keskustelua tästä teemasta on syytä jatkaa.

LOPUKSI

Tässä työttömyyttä ja työmarkkinoiden muutoksia lähestyttiin objektiivisten tuotannon ehtojen, talouskasvun tulosten ja työn tuottavuuden näkökulmasta kiinnittämättä huomiota markkinoihin ('pääoman logiikkaan') tai instituutioihin. Tästä näkökulmasta työttö-

myyden poistaminen näyttäisi jopa yksinkertaiselta esim. työn uudelleen jaon avulla. Tilanne tulee paljon monimutkaisemmaksi, kun otetaan huomioon kapitalistisen talouden yhteiskunnalliset suhteet. Kun katse kohdistetaan myös instituutioihin, syntyy vaikeampia

kysymyksiä siitä, miten hyvinvointia tuotetaan ja miten se jaetaan markkinoiden, julkisen vallan, kolmannen sektorin tai perheiden kautta. Myös näiden instituutioiden keskinäinen suhde ja työnjako on muutosten kohteena ja muutettavissa.

KIRJALLISUUS

Clark, John Bates: *The Distribution of Wealth. A Theory of Wages, Interest and Profits*. New York: The MacMillan Company, 1899

Honkanen, Pertti: Työttömyyden odote ja kohtaanto. *Yhteiskuntapolitiikka* 63 (1998): 3, 261–266

Hytti, Helka: Varhainen eläkkeelle siirtyminen – Suomen malli. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 32. Helsinki: Kansaneläkelaitos, 1998

Marx, Karl: Lohn, Preis und Profit. MEW 16, 103–152 (kirjoitettu 1865)

Marx, Karl: *Theorien über den Mehrwert* (Vierter Band des "Kapitals"). 3. Teil. Berlin: Dietz Verlag, 1962

Marx, Karl: Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse"). Kaksi osaa. Osa 1. Moskova: Kustannusliike Progress, 1986. 1986a

Marx, Karl: Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse"). Kaksi osaa. Osa 2. Moskova: Kustannusliike Progress, 1986. 1986b

Pasinetti, Luigi L.: *Structural change and economic growth. A theoretical essay on the dynamics of the wealth of nations*. Cambridge: Cambridge

University Press, 1981

Petty, William: *The Economic Writings of Sir William Petty*, ed. by Charles Henry Hull. Vol. 1. New York: Augustus M. Kelley, 1963 (alkuteokset 1662–1676)

Quesnay, François: *Tableau Économique*, London: MacMillan, 1972 (alkuteos 1758)

Ricardo, David: *On Principles of Political Economy and Taxation*. Harmondsworth: Penguin Books, 1971 (alkuteos 1817)

Sihvonen, Ari-Pekka & Valkonen, Tapani & Lahelma, Eero: *Miesten ja naisten toimintakykyiset elinvuodet Suomessa 1986*.

Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 31 (1994), 326–340

Tilastotietojen lähteet:

OECD Labour Force Statistics

Tilastokeskus. Väestö. Väestönrakenne

Tilastokeskus. Väestö. Väestönmuutokset

Tilastokeskus. Työmarkkinat. Työvoimatilasto 1996

Virtanen, Matti: Sosiaaliset trendit ja yhteiskuntapolitiikka. *Yhteiskuntapolitiikka* 63 (1998): 1, 74–80.